

справи церкви і навпаки, а також взаємні претензії церков стосовно їх переваг одна над одною.

Це створює умови для реального забезпечення державою свободи совісті та рівності усіх релігійних організацій, а також для розмежування сфер впливу держави і церкви.

Стабільність та демократичність будь-якої держави, у якій проживають меншини, значною мірою визначається створенням у ній відповідних їх запитам умов для вільного і всебічного розвитку кожного члена суспільства.

Для України, держави з поліетнічною структурою населення, географічно розташованою на перехресті культур і релігій, зі складною, суперечливою історією, питання формування державної політики щодо меншин, включаючи міжнародно-правові та конституційно-правові аспекти її обґрунтування і закріплення, є актуальною, без перебільшення проблемою стратегічної ваги.

Успішне розв'язання означених питань залежатиме насамперед від обізнаності, правильного розуміння сутності, подій, процесів, що відбуваються в цій досить делікатній сфері суспільного буття, рішення, які приймаються політиками та широким громадським загалом. Кваліфікована, неупереджена гуманізація вирішення складних міжетнічних, міжконфесійних відносин є першочерговою і неодмінною умовою, недопущення конфліктних ситуацій, а при наявності таких, - їх цивілізованої мінімізації.

О.Шуба* (Київ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ

Прийнятий у 1991 р. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" свого часу був визнаний міжнародними експертами одним із найдемократичніших правових документів у цій сфері. Саме він спрямував релігійне відродження в Україні у правове русло. Однак за роки незалежності Української держави у релігійно-церковному житті українського суспільства відбулися значні зміни, які потребують корекції положень як цього Закону, так і інших нормативно-правових документів.

Питання про оновлення національного законодавства про релігію і церкву нині усвідомлюється в різних колах українського суспільства - державних, політичних, церковних. Воно не раз порушувалося суб'єктами законодавчої ініціативи: Кабінетом Міністрів України, народними депутатами України різних скликань – А.Шишкіним, В.Костицьким, В.Журавським та ін.

Нещодавно до Верховної Ради України надійшов черговий законопроект – нова редакція Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, ініційований Кабінетом Міністрів України. Він спрямований на приведення чинного законодавства у цій сфері у відповідність з міжнародними правовими документами, Конституцією України та сучасним реаліям релігійно-церковного життя в Україні.

Серед законопроектів, що раніше надходили до Верховної Ради України, він відрізняється своєю виваженістю та поміркованістю, намаганням врегулювати найбільш актуальні проблеми державно-церковних та міжцерковних відносин, зокрема, унормування питань про реєстрацію статутів релігійних організацій, їх господарську діяльність та оподаткування доходів, відносини школи і церкви. Саме завдяки цьому законопроект заслуговує в цілому на увагу і підтримку.

Однак у ньому є й такі положення, з якими повною мірою погодитися важко. Йдеться, зокрема, про його назву, оскільки між нею і Конституцією України (ст.35) є термінологічні розбіжності. У Конституції вживається поняття “свобода **світогляду**”, а у законопроекті - “свобода **совісті**”. Для усунення цих розбіжностей у законопроекті слід було б поряд з іншими термінами, дати визначення поняття “свобода совісті”.

* Заступник завідуючого відділом апарату Верховної Ради України, доктор політичних наук.

Крім того, зважаючи на те, що конституційні норми є нормами прямої дії, дослівно їх дублювати у законопроекті немає потреби.

У проекті закону доцільно було б конкретизувати конституційний принцип відокремленості церкви від держави, більш чітко визначитися у питаннях реалізації державної політики у релігійно-церковній сфері, оскільки в одній статті (ст.6) ці функції покладаються на органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, а в іншій (ст.30) – на центральний орган виконавчої влади у справах релігій. Необхідно також законодавчо врегулювати питання про відносини релігійних організацій не лише з органами державної влади, а й з органами місцевого самоврядування.

На нашу думку, в умовах відокремленості церкви від держави ставити питання про “державну політику” щодо релігії і церкви взагалі сумнівно. Відтак спірним є й положення законопроекту про те, що засади державної політики щодо релігії та церкви має визначати Верховна Рада України.

Якщо ж все-таки прийняти положення про необхідність державної політики щодо релігії та церкви, то законопроект потребує також доповнення статтями, які містили б виклад повноважень не лише державного органу виконавчої влади у справах релігій, а й місцевих органів державної виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування.

Законопроект повною мірою визначає порядок набуття статусу юридичної особи релігійною організацією, створеною віруючими-громадянами України. Проте він не дає відповіді на питання про можливість реєстрації статутів (положень) релігійних організацій та набуття статусу юридичної особи релігійними громадами, заснованими іноземцями (громадянами іноземних держав та особами без громадянства), що на законних підставах перебувають в Україні, і теж відповідно до Конституції України мають право на свободу совісті і віросповідання.

Викликає заперечення запропонована у законопроекті норма, в якій міститься вимога щодо подання на реєстрацію статутів (положень) релігійними організаціями, які підпорядковані закордонним релігійним центрам, нотаріально засвідчених основоположних документів цих закордонних релігійних центрів. З нашого погляду, це положення позбавляє як українську державу, так і релігійні організації, що діють в Україні, національної самодостатності і ставить набуття ними статусу юридичної особи у залежність від закордонних релігійних центрів.

Законопроектом передбачаються різні строки розгляду питань щодо реєстрації статутів (положень) релігійних громад: одних - впродовж десяти днів, інших – від трьох до шести місяців. У цьому положенні вбачається невідповідність основоположному принципу демократичного суспільства і чинного законодавства – принципу рівності релігій перед законом, оскільки ставить в нерівні умови існуючі релігійні організації і ті, що створюються вперше.

Відомо, що в Україні до цього часу гострим залишається питання забезпечення релігійних організацій культовими приміщеннями. В умовах нестачі культових будівель (забезпеченість культовими спорудами нині становить близько 72 відсотків) у релігійних організацій нерідко виникає потреба у їх арендуванні. Однак законопроект неправомірно обмежує можливості релігійних організацій щодо арендування приміщень громадських організацій, даючи їм право на аренду лише тих приміщень, що належать органам державної влади, місцевого самоврядування чи приватним особам.

Новий законопроект повторює норму чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо обмеження професійної проповідницької та іншої релігійної діяльності зарубіжних священнослужителів, проповідників, наставників рамками тих релігійних організацій, на запрошення яких вони прибули в Україну (див.: частину другу ст. 25 законопроекту). Ця норма вбачається неправомірною, оскільки Конституція України дає право **кожному** (не тільки громадянам України, а й іноземцям) вести релігійну діяльність, обмежуючи її законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Відтак ніяких інших обмежень на релігійну діяльність ні для громадян України, ні для іноземців бути не може.

Зважаючи на те, що відповідно до Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть ті ж самі обов'язки, як і громадяни України, а також виходячи з того, що **кожен** має право на свободу світогляду і віросповідання, на нашу думку, немає потреби у додатковому правовому регулюванні питань, пов'язаних із свободою релігії спеціально для іноземців. Невтручання віруючих одних конфесій у діяльність інших релігійних організацій, заборона проповідання релігійної нетерпимості та ображення релігійних почуттів - це загальні вимоги, які стосуються всіх, як громадян України, так і іноземців та осіб без громадянства.

Одним із питань, яке постійно і активно обговорюється в різних колах українського суспільства є питання про **відносини школи і церкви**. У законопроекті ставиться питання про конкретизацію положень, які регулюють ці відносини.

Слід зазначити, що, незважаючи на закріплену в Конституції України норму про відокремлення школи від церкви, релігійних організацій та світськості освіти в Україні, у законопроекті робиться спроба їх зближення. Так, зокрема, пропонується надати можливість загальноосвітнім та вищим навчальним закладам викладати на факультативній основі релігійно-філософські, релігієзнавчі та релігійно-пізнавальні дисципліни, якщо це викладання не супроводжується релігійними обрядами, має інформативний характер і здійснюється на факультативній основі.

На нашу думку, перш ніж ставити питання про офіційне впровадження у навчальний процес зазначених дисциплін, слід було б визначити терміни, особливо "релігійно-філософські" та "релігійно-пізнавальні" дисципліни. Адже вживання нечітко визначених термінів та понять на практиці може призвести до того, що під "релігійно-філософськими" чи "релігійно-пізнавальними" одні педагогічні працівники (здебільшого залежно від їхнього власного ставлення до релігії та конфесійних уподобань), розумітимуть світські, а другі - релігійні дисципліни. Тим більше, що частина словосполучень "релігійно-", справді дає певні підстави для витлумачення їх як релігійних дисциплін, що суперечить принципам науковості та світськості освіти (див.: ст.6 Закону України "Про освіту"). Із запропонованих у законопроекті дисциплін лише "Релігієзнавство" є світською дисципліною, яка уже утвердилася в системі освіти України і впродовж майже десяти років викладається у вищих закладах освіти усіх форм власності як обов'язкова навчальна дисципліна.

Не врятує ситуації навіть положення про те, що викладання релігійно-філософських та релігійно-пізнавальних дисциплін передбачається здійснювати на факультативній основі, оскільки факультативні дисципліни теж вносяться до навчальних планів вищих навчальних закладів.

Не достатньо переконливим є й посилення на те, що викладання цих предметів не супроводжується виконанням релігійних обрядів, оскільки вивчення деяких виключно релігійних дисциплін (богослов'я, екзегетики, канонічного права та ін.) теж може здійснюватися без виконання релігійних обрядів.

Якщо під виглядом викладання "релігійно-філософських" і "релігійно-пізнавальних" дисциплін" справді передбачається навчання релігії, то воно має відбуватися в позаурочний час, виключно на засадах добровільності та за наявності спільної згоди батьків або осіб, які їх замінюють. Інакше запровадження запропонованих норм в умовах поліконфесійності українського суспільства, наявності міжцерковного протистояння, відсутності у більшості населення належного рівня культури міжконфесійного спілкування може призвести до негативних наслідків як в освітній, так і релігійно-церковній сферах.

Слід зауважити, що такі важливі питання як надання права релігійним організаціям виступати засновником навчальних закладів відповідно до вимог, встановлених законодавством для недержавних закладів освіти, а також здійснювати духовним (релігійним) навчальним закладам ліцензування та сертифікацію документів про освіту за умови дотримання ними державних стандартів освіти у законопроекті навіть не порушуються.

Одним із гострих питань релігійно-церковного життя, яке потребує законодавчого

врегулювання, є **питання реабілітації репресованих українських церков**. Народні депутати України неодноразово порушували його перед Верховною Радою України.

Розгляд цього питання, окрім політичних протистоянь, значною мірою ускладнюється тим, що у сучасній юридичній науці поняття "реабілітація" інтерпретується як визнання особи, необгрунтовано притягнутої до відповідальності, невинною, скасування правових наслідків винесеного їй обвинувального вироку та повного відновлення її у правах у судовому чи адміністративному порядку.

На цій підставі чинне законодавство України передбачає реабілітацію **лише осіб та громадян**, незаконно засуджених або репресованих (див.: преамбулу та ст. 1 Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні"). Таким чином, реабілітація має виключно персоніфікований характер. Реабілітації ж колективних суб'єктів, якими є репресовані українські церкви, чинними законами та іншими нормативно-правовими актами не передбачено.

Відповідно до чинного законодавства акту "реабілітації" формально мало передувати винесення судового вироку, який пізніше визнано несправедливим. Хоча тиск влади на релігію та церкву в радянський період справді мав місце, однак вирокі щодо українських церков судами ніколи не виносилися. Саме тому офіційна реабілітація державою українських церков, що постраждали в часті тоталітаризму, у правовій площині нині вбачається неможливою.

Проблемною видається й спроба реабілітація церков у судовому порядку. Адже вони можуть подати судовий позов тільки до держави. Однак, по-перше, держави, яка здійснювала утиски церкви, уже не існує, по-друге, Конституція СРСР офіційно проголошувала свободу совісті, надаючи право громадянам сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої.

Щодо реабілітації репресованих тоталітарним режимом служителів культу, то вона уже здійснена на підставі Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні".

Такими чином, у цій ситуації можна ставити питання лише про свою моральну та політичну реабілітацію, що й зроблено свого часу у Заяві Президента України (Див.: Заява Президента України Л.Д.Кучми //Урядовий кур'єр. 1999, 12 червня).

Незважаючи на це, прихильники репресованих церков продовжують наполягати на необхідності їх реабілітації. Вихід із цієї ситуації міг би бути знайдений за рахунок розширеного тлумачення поняття „реабілітація“, яке охоплювало б не лише осіб та громадян, а й колективних суб'єктів, зокрема церков. Тим більше, що реабілітації потребують не лише українські церкви, а й політичні партії та громадські об'єднання, які під тиском влади припинили свою діяльність. Крім того, реабілітацію можна також трактувати як скасування не лише несправедливого судового вироку щодо тих чи інших осіб, а й протиправних рішень та дій державних органів.

Вказані недоліки нової редакції Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" не є перешкодою для його прийняття Верховною Радою України за основу в першому читанні. Його покращенню сприятимуть також пропозиції світських фахівців, релігійних організацій та церковних діячів. Оновлене законодавство дасть поштовх для подальшого розвитку державно-церковних відносин та релігійно-церковного життя в Україні.